

GAT

GAZDASÁG ÉS TÁRSADALOM

Lentner Csaba: A működőtőke-befektetések néhány sajátossága Magyarországon

Samu Mihály: A hatalom, az állam és a jog elemzéseinek tudományrendszer-tani problémái

Szabady Balázs: A magyarországi termékenység előrejelzése a kohorsztermékenység alakulása alapján

Vojcek Eszter–Kéri Sophia: Magyarság a határon túl

Rácz Zoltán: Oktatáspolitikai és nemzeti jövő

Almásy Sándor–Káli Tibor: Kárpátalja mezőgazdasága az ezredfordulón

2004/1

Társadalomtudományi folyóirat

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Andrásy Adél egyetemi docens,
Dr. Dézsy József egyetemi tanár (Bécs),
Dr. Fecske Mihály egyetemi tanár,
Dr. Gidai Erzsébet egyetemi tanár
(a szerkesztőbizottság elnöke),
Dr. Lentner Csaba egyetemi docens

Megjelenik félévente

GT

A szedést Bosnyákovits Józsefné készítette,
a tördelés Takács Eszter munkája.

A nyomtatás 2005 márciusában készült.

Szerkeszti: Kormányosné Arany Krisztina

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet

Kiadja a „Prognózis 2000” Alapítvány

ISSN 0865 7823

Tartalom:

GAZDASÁG..... 7

Lentner Csaba:

A működőtőke-befektetések néhány sajátossága
Magyarországon 7

TÁRSADALOM ÉS POLITIKA 23

Samu Mihály:

A hatalom, az állam és a jog elemzéseinek
tudományrendszertani problémái 23

Szabady Balázs:

A magyarországi termékenység előrejelzése a
kohorsztermékenység alakulása alapján 43

Vojcek Eszter–Kéri Sophia:

Magyarság a határon túl 61

Rácz Zoltán:

Oktatáspolitikai és nemzeti jövő 87

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS 91

Almásy Sándor–Káli Tibor:

Kárpátalja mezőgazdasága az ezredfordulón 91

Vojcek Eszter–Kéri Sophia

Magyarság a határon túl

„Itt vagyunk, két ország határán. A történelmi Fölvidéken, a jelenlegi Szlovák Köztársaság legdélibb részén. Ez a folyó, amelyik előttem kanyarog, az Ipoly, a túlsó part Magyarország. Ide születtem én 1956-ban, Szlovákia déli részébe, magyarnak. Ez a tény, azt hiszem, sok mindent megmagyaráz eddigi életemből, és úgy érzem, hogy meghatározza a jövőmet is.”

*(MTV, Panoráma – különkiadás, 1994. június 15.
Riport Csáky Pállal¹)*

Bevezető

Dolgozatunkban a határon túli, elszakadt magyarság Magyarországot illető látásmódját, gondolkodását szeretnénk bemutatni: viszonyát és kapcsolatát az anyaországgal, identitását, önmeghatározását.

Okfejtéseink során egy kutatás eredményeire is hivatkozunk, melyet az elszakadt magyarság körében végeztünk el, hogy ezáltal hozzászólásaikkal, véleményükkel gazdagítsák a dolgozatot. A kérdőíves felmérés céljának elsősorban nem a statisztikai adatok felvételét tekintettük, hanem lehetőséget kívántunk teremteni a hozzászólásra, a személyes vélemények megismerésére, meghallgatására.

Továbbá különböző statisztikai adatokra, tudományos szakmunkákra és tanulmányokra támaszkodtunk.

A rendszerváltás(ok) merőben új helyzetet teremtettek Közép-Európában, és a magyar–magyar viszonyt sem hagyták érintetlenül. 1989 után tapasztalhatjuk a kisebbségi társadalmak számának ugrásszerű növekedését, melyek során új kisebbségek jelennek meg (például az

¹ Csáky Pál: Magyarként Szlovákiában.

oroszlakosság a Szovjetunió utódállamaiban), de az ún. régi kisebbségek (ilyen a XX. századtól a magyarság is) és anyaországuk közötti reláció is új megvilágításba kerül. Az új történelmi helyzet igen számos kutatási lehetőséget kínált, ezért némely téma szükségszerűen kevesebb figyelmet kapott. Így sok kutatás leírja a magyar kisebbség helyzetét a befogadó államon belül, a magyar–magyar viszony viszont kevesebb nyilvánosságot kapott.

A téma jelentőségét továbbá a nemzeti érzések iránt elkötelezett kormányok, szervezetek és közéleti személyek állásfoglalásai és a közelgő Európai Unió csatlakozás kapcsán felvetődő kérdések is jelzik.

A határon túli kisebbségek helyzetével nagyon sok tudományos munka foglalkozik: különböző statisztikák készülnek, bizonyítják a kisebbségi lét továbbélését demográfiai, etnográfiai, nyelvészeti stb. kutatások során, illetve vizsgálják viszonyulását az idegen többséghez. A magyar–magyar reláció és változásai viszont ritkán kerülnek terítékre.

Ezért tartjuk fontosnak bemutatni a határon túli magyarság magatartásformáját a Magyarországhoz való viszonyban, lényeges hangsúlyt fektetve a helyzetnek az ő szempontjából való megvilágítására, látásmódjuk, viselkedésformájuk, értékrendjük előtérbe helyezésével.

Operacionalizálás

Dolgozatunkban a szlovákiai, a romániai (elsősorban erdélyi), az ukrainai, a szerbiai és az ausztriai magyar közösségekkel foglalkozunk.

A kérdőív 149 példányát küldtük el határon túli kitöltésre, Szlovákiába és Romániába. A Felvidékről 68 darab kitöltött kérdőív érkezett vissza, nagyobb részt Muzsláról (28%), Komáromból (22%) és Párkányból (2%).² Romániából 45 példányt kaptunk, 56%-ban Székelyudvarhelyről, 22%-ban Szatmárnémetiből. A válaszadók a felnőtt lakosság köréből kerültek ki.

A felmérés nyílt és zárt kérdéseket is tartalmazott.³ A zárt kérdéseknél az elszakadt magyarság konkrét cselekvésekben is megnyilvánuló viszonyulását az anyaországhoz vizsgáltuk (például megemlékezés a magyarság jeles napjairól, a magyar kultúra ápolása). A nyílt

² A kérdőív részletes kiértékelése a dolgozat végén, a *Függelékben* található.

³ A kérdőív egy példányát szintén megtekinthető a *Függelékben*.

kérdésekben lehetőséget adtunk a megkérdezettek személyes véleményének kifejtésére, illetve megvizsgáltuk a kulcsfogalmakra vonatkozó asszociációkat. Az identitás meghatározásában a legfontosabb fogalomnak a „hazát” ítéltük, míg a határon túli élet, lakhely ténye kézenfekvővé tette, hogy megkérdezzük, hogy a válaszadók hogyan viszonyulnak a „határ” szóhoz.

A kérdőív és kutatásunk célja a közelmúlt (az utóbbi évtized) és a jelenlegi helyzet, viszonyok és tendenciák vizsgálata.

A kisebbség – mint fogalom – nyelvi problémái

Az idők során az ezzel foglalkozó tanulmányokban nyomon követhetjük a politikai önmeghatározás fogalmainak fejlődését és átalakulását. Az 1980-as években a *nemzetiség*, *nemzeti kisebbség*, *nemzeti közösség* szóhasználat volt az általánosan elterjedt, illetve a VMDK (Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége) dokumentumaiban a *magyar népcsoport*, míg a KMKSZ (Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség) elképzeléseiben a *magát szabadon magyarnak valló lakosság* kifejezéssel találkozhatunk.

A magyar politikai nyelvben a *nemzeti közösség*, a *határon túliak*, a *szórványmagyarság* és az utóbbi időszakban elterjedt *elszakadt nemzetrészek* megnevezéssel élnek. A Magyarország határain kívül, a szomszédos államokban született és élő magyarságot a magyarországi magyarok a köznyelvben gyakran *magyar kisebbségként*, *határon túli magyarságként* definiálják. A regionális megkülönböztethetőség céljából, a földrajzi viszonyok függvényében beszélünk *vajdasági*, *felvidéki*, *erdélyi*, *kárpátaljai* stb. *magyarságról* vagy *magyar közösségekről*.⁴

Mivel az anyaország és az azon kívüli kisebbség viszonya egészen a közelmúltig a diaszpórákutatók tárgya volt, sokan előszeretettel használják a *diaszpóra* kifejezést a határon túli magyarságra. A megnevezés viszont nem szerencsés abból a szempontból, hogy, egyrészt az elszakadt magyarság – mint ahogy a kifejezés is mutatja – nem kivándorlás, hanem határmódosítás révén került jelenlegi helyzetébe, másrészt általában a diaszpóránál jóval nagyobb tömbben képviselteti magát a befogadó országban. Más megjelölések viszont – mint aho-

⁴ Kisebbségkutatás: Bárdi Nándor – Törésvonalak a határon túli magyarság politikájában 1989–1998 című tanulmánya alapján. 294–319.

gyan ez a fentiek során is kiderült – vagy metaforikusak (*anyaország*), vagy körülírások (*határon túli magyarság, romániai magyar nemzeti közösség*).⁵

A fenti meghatározások használata során viszont ügyelnünk kell a helyes és megfelelő fogalmazásra, hiszen ezek a kifejezések nagyfokú érzelmi töltéssel rendelkeznek. Felméréseink tapasztalata alapján maguk az „érintettek” az *elszakadt magyarság* fogalmat használják, mely sokkal személyesebb és jobban hangsúlyozza az összetartozást.

A kisebbségi lét

A határon túli magyarságot más nemzetisége miatt az államalkotó nemzet részéről gyakran nemcsak kulturálisan, hanem gazdasági szempontból is hátrányos megkülönböztetés éri. Így például Szlovákiában 1997-ben a magyarlakta járásokban a szlovákiai átlagnál aránytalanul nagyobb volt a munkanélküliség: a magyar területeken 25% körül, míg az utóbbi adat 13%.⁶ Továbbá ezek a területek – bár Dél-Szlovákia az ország egyik legtermékenyebb területe – gazdasági fejlettségben elmaradnak Szlovákia többi területétől, nagy részben a diszkriminatív gazdaságpolitikának köszönhetően.

„Bennünket itt addig tagadnak el, amíg egy lépéssel hátrább vagyunk a többségi nemzettől; rögtön elbuktatnak, ha előbbre jutunk vagy jutnánk. Úgy néz ki, minden rendben van, de mégis...” (Egy muzslai – Dél-Szlovákia – tanárnő kitöltött kérdőívéből)

Azonban a kisebbségi lételem nem szabad büntetésként felfogni, és emiatt pozitív vagy negatív előítéletekkel vagy érzésekkel közelíteni az elszakadt magyarság felé. Ugyanakkor – helyzetükből következően – a magyarországi magyarok másnak ítélik meg a határon túli magyarokat, hiszen már az elterjedt szóhasználat is (*kisebbségi, elszakadt*) olyan érzelmi töltést közvetít felénk, amely hátrányos helyzetet, elnyomást, szegénységet sugall. Emiatt a magyarországi köztudatban kialakul egy hátrányos helyzetű, elbizonytalanodott csoport képe. És, bár a határon túli magyarság körében valóban jóval magasabb a munkanélküliek, szegények aránya, illetve kisebb az értelmi-

⁵ Globalizáció és nemzetépítés: Bíró A. Zoltán – A romániai magyar kisebbség Magyarország-képének alakulása c. tanulmánya alapján. 279–289.

⁶ A határon túli magyarság helyzete. 64.

ségé, továbbá mindennapi életükben számos hátráltatásban és meg-alázó helyzetben van részük, e tények nem jogosítják fel az anyaor-szágot a sajnálkozó, lenéző mentalitásra. Ezen attitűd Magyarorszá-got a „segélyező anyaország” szerepére ösztönzi, ami sokszor egy valóban létező problémára nyújtott megoldás, hiszen mind a monetá-ris támogatás, mind a hosszú távú befektetések, továbbá a kulturális fejlődést elősegítő kezdeményezések nagyban megkönnyítik a hatá-ron túli magyar közösségek helyzetét. Ugyanakkor, az óvatlan ada-kozó politika, az önérzetet figyelembe nem vevő szubvencionálás alapvető emberi méltóságot sért, így egyenlőtlen, alá-fölé rendelt vi-szonyt teremt. A földrajzilag amúgy is meglévő centrum–periféria tagozódás (hiszen Nagy-Magyarország legkülső területei szakadtak el) kiegészül gazdasági, kulturális és társadalmi centrum–periféria, illetve prosperáló–elmaradott területi érzettel. A többszörösen hátrál-tatott helyzetben élő kisebbségi népcsoportok körében pedig általá-nosan megfigyelhető egyfajta labilitásérzet, kötődési bizonytalanság, ami miatt érzékenyebbek a kívülről és főként az anyaországtól érke-ző, identitásukat érintő hatásokra. Viszont, ahol a magyarság kisebb-ségi létéből következően nagyfokú elnyomásnak van kitéve, ott az önazonosságtudat és az identitás megerősítésében fontos szerepet játszik a hagyományörzés, ezért erősödik a hagyományos közösségi, transzcendentális és kulturális értékekhez való kötődés, és ez bizo-nyos mértékig konzerválhatja az értékrendet. Ennek jegyében inten-zívebben élnek meg a hagyományos magyar kultúrához kapcsolódó ünnepeket és rítusokat, illetve ezekhez és más nemzeti szimbólu-mokhoz érzelmileg igen erősen kötődnek, míg az országhatáron be-lül élők hajlamosak a tradíciók elhanyagolására, a nemzeti ünnepek kevésbé mély megélésére és a népszokások elfeledésére.

További nehezítésként ad okot, hogy a határon túl gyakran úgy érzik: Magyarországon nem értik meg problémáikat, nem ismerik helyzetüket, így segíteni sem úgy segítenek, ahogyan az kívánatos és szükséges lenne. Az elszakadt magyarok hiányolják az anyaország ré-széről szükségleteik megismerésére való törekvést és a hathatós segít-

séget.⁷ Így például a könyvadományok nagyon szép gesztusok, de hosszú távon nem hatnak a határon túli helyzetre.

Emile Durkheim szerint „a társadalmi tényeket a közösségként fel-fogott csoport hiedelmei, törekvései, gyakorlatai alkotják. (...) Ezek a gondolkodás- és magatartásmódok ilyenformán saját érzékelhető formát, testet öltenek, s olyan sajátlényegű valóságot alkotnak, amely teljesen elkülönül azoktól az egyéni tényektől, amelyekben végül is megnyilvánul.” (Durkheim, 1978. 29–32.) A társadalmi tény olyan kollektív érzélem, amely sajátlényegű valóságot alkot és általános, „mert többé-kevésbé kötelező, mert egy-egy csoport állapotára hat, mert ennek révén az egyénekből ismétlődik – tehát azért lelhető föl minden részben, mert ott van az egészben is... Azért fogadjuk el őket, illetve azért tesszük őket magunkévá, mert egyszerre kollektív és évszázados alkotások révén, sajátos tekintéllyel felruháztak... A társadalmi tény a közösségi élet eredője, az egyéni tudatok között működő hatások és visszahatások terméke. És ha valamennyi tudatban visszhangot kelt, erre az a sajátos energia képesíti, amelyet kollektív eredetűnek köszönhet...” (Durkheim, i. m. 32–33.)

A. Gergely András tanulmányának⁸ tükrében a „totális társadalmi tény” olyan komplexitást jelöl, mely túllép a megfogalmazható és kutatható vizsgálati vonalakon. Tehát hiába készítünk statisztikai, demográfiai, szociológiai, néprajzi, történeti, térszerkezeti felméréseket, a kisebbségben élők létét, tudatát, gondolkodásmódját nem fogjuk tudni megragadni. A. Gergely András írásában a helyi tudást a konkrét totalitás szintjére emeli. Ezek az összetett emberi cselekedetek, aktusok mentális jelenségek is egyúttal, „*társas tudástartalmak*”, melyek túllépnek a kutatható és külső szemmel megismerhető tényeken. Magukban foglalják azt a belső beállítottságú látásmódot, viselkedést, érzéseket, melyek az adott csoport törekvéseit, hiedelmeit, gyakorlatait jelentik: a kollektív érzelmet, a biztonság általános vágyát, a félelmet, a szétszakítottság felett érzett fájdalmat. Ezek az elemek fűzik össze az elszakadt magyarságot: olyan közös vonások, egymás iránt

⁷ Schlett István: Kisebbségnevezőben – Beszélgetés dr. Galambos Ferencsel. 99.

⁸ Kisebbségkutatás: A. Gergely András – A totális társadalmi tények mint térhasználati és identitásmódok c. tanulmánya alapján. 246.

érezett szolidaritás és azonos létállapot, amelyek lehetővé teszik, hogy bizonyos pontokban a regionalitás problémája, a régiónkénti különbözőségek ellenére a náluk együttesen fellépő, koherens gondolatsorokról írjunk, melyek talán minden egyes ilyen magyar tömbnél jelentkeznek.

A határon túli magyarság identitását kialakító tényezők

„Olvastam egyszer egy amerikai dolgozatot, hogy származási hely szerint kialakítottak egy sikerlistát: állítólag az erdélyiek vezetnek; nemcsak az erdélyi magyarok, hanem általában az erdélyiek: a szászok, a románok és a többi erdélyi ember. Mert itt olyan konvergencia alakult ki, annyiféle vallás, nyelv, kultúra csomópontja forrósította föl versenytérré ezt a szférát, ezt a szellemi tájat... (...) Én hiszek abban, hogy az erdélyi magyar keményebb, türelmesebb, bölcsőbb és nagyvonalúbb, tárgyilagosabb és tisztességesebb, nehogy félreértsen valaki: nem a románnál, nem a magyarországi magyarnál, hanem azt hiszem a világ átlagemberénél; mindazoknál, akik nem ilyen nagyszorításban élnek.”⁹

„Az identitás a kultúra térbelisége.”¹⁰

Az ember identitáskeresésében, önmeghatározásában fontos szerepet játszik a földrajzi terület, amelyhez születése révén kötődik. Természetesen, ehhez járul a nemzeti, kulturális stb. tényezők identitásmeghatározó volta is.

Az elszakadt magyarság ebből a szempontból olyan kivételes helyzetben van, hogy míg politika-földrajzilag el van határolva attól az államtól, melynek nemzetével kulturális és történelmi közösséget érez, addig egy olyan állam területéhez van kötve, melytől kulturális, nemzeti és történelmi okok miatt határolódik el. Ugyanakkor a politikai határok megléte és a befogadó ország viszonya a területén élő magyar kisebbséghez eltérő életfeltételeket, mentalitást, helyzetet teremt, emiatt nem érezhetnek teljes azonosságot a magyarországi magyarokkal. A második elhatárolódás érdekessége az, hogy – még a magyar nem-

⁹ Fejér Gyula: Mi magyarul vagyunk emberek. 30.

¹⁰ Kisebbségkutatás: A. Gergely András – A totális társadalmi tények mint térhasználati és identitásmódok c. tanulmánya. 247.

zeti tudat kialakulása előtt – a határ Magyarország és a befogadó országok és azok magját képező területek között húzódott évszázadokig, és ez a tény egy erős mentális elhatárolódást eredményezett a határon túli magyarság körében.

Ennek következtében létrejön a határon túli magyarság kettős elhatárolódása, amely a befogadó állam felé az autonómia követelésében nyilvánul meg.

A kettősség érzete emellett kötődési bizonytalanságot eredményez, a valahová tartozás érzése a határon túl minden országban – több kutatás szerint – alacsonyabb arányt ért el a magyarországinál. Így a nemzeti identitás fogalma a magyar kisebbségi közösségek számára főleg az összmagyar kultúrához és a magyar nyelvhez kapcsolódik.¹¹

A nemzeti identitástudat tekintetében a határon túli magyarságnál megfigyelhető a kulturális nemzet koncepciójának előtérbe helyezése az államnemzettel szemben. Ez a határokon átvélő kulturális összetartozást, a hagyományokat, a tradicionális magyar értékeket mindinkább hangsúlyozó magatartást jelenti, a rendszerváltást követően és az idő előrehaladtával.

A nemzeti hovatartozást kialakító faktorokat¹² vizsgálva nyomatékosan ki kell emelnünk a nyelvet, a magyar anyanyelv centrális szerepét. Szorosan ezután jön a család, a szülők, és az ő közvetítésükkel a nevelés, amely minden ember életében alapvetően meghatározó és elsődleges élményt nyújt. Ezért vannak nehéz helyzetben az úgynevezett vegyes házasságban élők: hiszen itt mindkét fél a saját nemzeti hagyományait szeretné átörökíteni, a gyerekekben pedig gyakran jelentkezik a kettős identitástudat és ezzel együtt a hovatartozás bizonytalansága, az otthontalanság.¹³

A Balázs Ferenc Intézet által Erdélyben, a Felvidéken és a Vajdaságban végzett kutatás¹⁴ során a megkérdezett határon túliak harmadikként a hagyományokat és a szokásokat jelölték meg, majd a szár-

¹¹ Kisebbségkutatás: Csernicskó István–Hires Kornélia: A kárpátaljai magyarok lokális, regionális és nemzeti identitásáról c. tanulmánya. 384.

¹² Kisebbségkutatás: Veres Valér – Közösségi identitás Erdélyben a társadalmi struktúra tükrében c. tanulmánya alapján. 275–289.

¹³ Gereben Ferenc: Identitás, kultúra, kisebbség. 44.

¹⁴ Gereben Ferenc: Identitás, kultúra, kisebbség. 90.

mazás és a szülőföld következett. Szülőföld tekintetében a szűkebb környezet volt domináns (az adott település), illetve tágabb értelemben a régió, ahol a személyes kapcsolatok, a közösség, a valahová tartozás építő ereje erősíti az identitást. Kimagaslóan sokan említik a kultúrát, a művészeteket és a tudományos ismereteket. Ezek közül is primátusa van az olvasáskultúrának, hiszen a magyar szépirodalom széles rétegek számára hozzáférhető. A legnépszerűbb magyar kulturális személyiségek sorát Munkácsy Mihály, Petőfi Sándor, Ady Endre, Jókai Mór, Sütő András, Kodály Zoltán, Liszt Ferenc, Latabár Kálmán vezeti. Tájékoztató pontként a Duna TV, nevesebb kulturális lapok és könyvtárak, valamint színházak szolgálnak, ezek erősítik a nemzeti öntudatot, széles eligazodási lehetőségeket nyújtva a kortárs irodalomban, képző-, film- és zeneművészeti alkotásokban. Fontos megemlíteni, hogy a magyar kulturális életben szép számmal szerepelnek határon túli művészek, alkotásaikban gyakran szólnak az elszakadt magyarság helyzetéről, illetve felvállalják a közösségek szervezését, a nemzeti tudat erősítését, az értékek közvetítését.

Ezekon kívül, önazonosság-tudatot erősítő faktor még az iskolai képzés, a nevelés, ahol napjainkban jelentős előrelépések történnek a magyar nyelvű oktatás minden szintre történő kiterjesztésére.

A megkérdezettek mintegy fele érzi úgy, hogy a vérségi kötelék, a rokonság meghatározó az identitásban, a sorsközösség, az erkölcsi értékek, a közös élményvilág, a vallásosság, a nemzeti történelmi tudat, az állami keretek és a barátok mellett. Kiemelendő, hogy míg a kultúrát, a művészeteket és a tudományos ismereteket a megkérdezettek 72%-a említette, az állami kereteket csak mintegy 13% tartotta meghatározónak. Ez az adat is alátámasztja a kultúrnemzet-koncepció előretörését.

Összehasonlításképpen: az államnemzeti koncepcióhoz való viszonyulás eltérő az államot alkotó nemzet és a kisebbség szemében. Egy másik tanulmány Erdélyben a magyar és a román lakosság körében az identitástudat főbb megfogalmazásairól érdeklődött. Míg a kultúrnemzet koncepciójának megfelelő értékeket a megkérdezettek közel azonos százaléka tartották fontosnak, addig a román lakosság közel kétszer akkora arányban választotta a nemzeti identitás kritériumának az állampolgárságot (3,3% szemben a magyarság 1,5%-ával), és még na-

gyobb eltérés mutatkozott nemzetállami születés megítélésében – a magyarországi születést a magyarok 1,3%-a, míg a románok 3,2%-a tartotta fontosnak.¹⁵

Ugyanakkor nem beszélhetünk egységes határon túli magyarságról, hiszen az, hogy melyik szomszédos állam állampolgárai, megkülönböztető erővel bír. A különböző államokban a magyarság eltérő gazdasági, kulturális, illetve politikai körülmények között él.

Továbbá, egy nép vagy csoport magatartásformáját önmagában véve nem lehet kizárólagosan meghatározni. A fentiekhez hozzájárul még a politikai viszonyok gyors változása is.

Dolgozatunkban mégis egy olyan gondolatsor, vonulat megvilágítására törekszünk, mely feltételezhetően minden egyes ilyen magyar tömbnél jelentkezik.

A magyar–magyar viszony és alakulása

A Magyarországtól való elhatárolódás és a kulturális, nemzeti, történelmi közösség érzésének egyidejű jelenléte a határon túli magyarság kollektív tudatában az anyaországhoz való kettős viszonyulást eredményez.

A kisebbség és anyaországa közötti viszony állandó változásban van: a két állam (a befogadó és a nemzetalkotó) belpolitikai helyzete, egymás közti kapcsolatai és nemzetközi helyzetük és megítélésük befolyásolják ezt a kapcsolatot. A magyar–magyar viszony, hasonlóan a legtöbb anyaország–diaszpóra viszonyhoz, aszimmetrikus, nem egyenlő viszony, ahol Magyarország tölti be a centrum, a vonzásközpont, a modell szerepét, a határon túli kisebbségi társadalom pedig az igazodó, követő helyzetbe kényszerül. (Fordított szereposztásra is volt példa a magyar történelemben: az 1989 előtti Magyarország és a nyugati diaszpóra kapcsolata.)

Továbbá, a határon túli magyarok az anyaországukhoz fűződő viszonyt két szinten élik meg: egyfelől *verbális*, *diszkurzív* szinten, amely közösségi és egyéni vonatkozásban is megfigyelhető, és a vélekedések, hagyományok, ideológiák egész sorát vonultatja fel; másfelől

¹⁵ Kárpát-medencei önismeret: Csepeli György – Nemzetek egymás tükrében. 53–68.

a *praktikum* szintjén, amely a mindennapi valóságos kapcsolatok során fogalmazódik meg.

A kapcsolat összetettsége annak a ténynek is köszönhető, hogy a magára maradt határon túli magyarság érdekérvényesítése és megmaradása céljából saját, autonóm társadalmi struktúrákba tömörült, létrehozva saját érdekvédelmi szervezeteit, pártjait, közéleti nyilvánosságát és elitjét. Ennek következtében a magyar–magyar kapcsolatok valódi kétoldalúsága, kölcsönössége árnyaltabb megvilágításba kerül, hiszen társadalomként az elszakadt magyarság visszahat a befogadó ország belpolitikájára, ezzel annak Magyarországgal való kapcsolatára is, alakítja az anyaország közvéleményét, ezzel nyomásgyakorlási lehetőséget teremtve a magyarországi (kül)politikára, továbbá fogyasztási, kulturális és oktatási piacként is megjelenik.

A határon túli magyarság kollektív tudatában a Magyarországról kialakított kép állandó változásban van, újra meg újratermelődik. A folyamat kétféle találkozási helyzetből indulhat el.¹⁶

Az első az ún. *szinekdochés találkozás*. Ekkor a kisebbségi közösséghez tartozó személy, csoport egy olyan szimbolikus értékű elemmel találkozik, mely a befogadó számára Magyarországot képviseli, így a rész utal az egészre. Az ilyen kapcsolat csatornái főként a média, a sajtó, a rövid időtartamú magyarországi utazások, a magyar szimbolikus szféra elemei (Himnusz, ünnepek stb.), magyarországi eredetű, presztízsértékkel bíró tárgyak tulajdonlása, a magyarországi politika és közélet megnyilvánulásai. A találkozás sajátossága, hogy a magyarországi világ határain kívül történik, így idegenként, vendégként tekintenek a kapcsolat tárgyára. A határon túli személy vagy csoport az eseményt így saját világának szabályai szerint értelmezheti, bizonyos távolságot megőrizve.

A másíkfajta találkozás a *pragmatikus, kooperációs*. Ennek során az érintkezés Magyarország határain belül, a magyarországi szabályokhoz alkalmazkodva történik. Megszűnik a távolságtartás lehetősége, a saját szabályok szerinti értelmezés esélye.

¹⁶ Globalizáció és nemzetépítés: Bíró A. Zoltán – A romániai magyar kisebbség Magyarországgal való kapcsolatának alakulása c. tanulmánya alapján. 279–289.

A két kapcsolattípus egymás mellett él és alakítja a határon túli magyarság Magyarország-képét, de egyidejűleg nem érvényesíthető, kizárják egymást, hiszen alkalmazásuk gyökeres szempont- és pozícióváltást igényel.

A kétféle találkozási forma kétféle képet alakított ki. Az egyik, a legtöbb *szinekdochés* találkozás következtében létrejött elképzelés nyilvános képként definiálható, a közéletben társadalmilag elfogadott ábrázolás, ezt „illik” említeni. Eszerint Magyarország fejlettebb, modernebb, mint „mi”, már szinte a Nyugatnak számít, és ez a kép tovább erősíti az elhatárolódást, a „mi–ők” felfogást. A *szinekdochés* találkozások másik, kisebb csoportja és a *pragmatikus* kapcsolatok egy „rejtett” Magyarország-kép létrejöttét eredményezték, melyről csak bizalmas körben beszéltek, a sajtóban és a közéletben nem került említésre. Ennek kulcsmondata: „a magyarországi világ nem nekünk való”, mellyel a távolságot, az eltérést, az elhatároltságot fogalmazzák meg.

A kétfajta találkozási típus és az azok alapján kialakított képek végül egy magatartáshoz vezetnek. Ennek lényege, hogy a kisebbségi világot kell erősíteni, fejleszteni, lehetőleg magyarországi segítséggel. A feltételezést látszik alátámasztani a jelentéktelen számú áttelepülés, illetve az, hogy a felmérésünk során megkérdezettek körében ritka volt az áttelepülési szándék, az egyik leggyakoribb indokként pedig a „harc” feladását említették meg.

A határon túli magyar társadalom és kultúra

A kettős elhatárolódás ténye a határon túli magyarság körében saját szerves, autonóm közösségek, saját társadalmak kialakulásához vezet. Megszerveződik saját elitjük, érdekképviselőik.

A határon túli magyar kultúra sajátos vonásai

Egyre inkább elkülönülő kultúrájukban dominálnak az egyes határon túli közösségek jellemzői: például egyes ünnepek és hagyományok hangsúlyozottabbak, míg mások háttérbe szorulnak, jellemző a népszokások továbbélése, sajátos szokások, kulturális vonások erősítése.

A kettős tudat (magyar és „külföldi”) a magyar és a saját, helybéli elemekkel ötvözött kultúra elegyét eredményezi, pl. kétnyelvűség.

A kisebbségben élő magyar közösségeknél elsődleges fontosságú a helyi tudat, a lokális kötődés, amely egy autentikus, sajátos kulturális töltéssel jár. „Lokális tudásként” – ahogyan Szarka László ezt cikkében kiemeli¹⁷ – a legfontosabb a magyar nyelv, a helyi magyar nyelvhasználat a maga akcentusával, esetleges kétnyelvűségével, különlegességével. Gyakori az államnemzet anyanyelvi szavainak átvétele, integrálása (például felvidéki rágógumi – „zsuvi”), a többségi nyelv erőteljes hatása a magyar nyelvhasználatra. Mindezekkel a sajátosságokkal egy olyan lokális, régióként eltérő és beazonosítható nyelvhasználat alakul ki, mely egyértelműen jellemzi az adott magyar közeget.

Különösen erős összefogó szerepe van az ünnepeknek, megfigyelhető a helyi hagyományok megerősödése, a tradíciók ápolása. A kisebb falvakban, településeken hangsúlyos szerephez jutnak az adott terület népszokásai, a búcsúk, a vásárok. Felmérések alapján igazolható, hogy kisebbségi létben a vallás intenzitása megnő, a közösségi állapot, a valahová tartozás tudatának erősítőjeként elősegíti a népcsoport kohézióját, kitartásra és optimizmusra buzdít. Ugyancsak fontos motívumok a térbeli szimbolikus elemek (akár egy címer vagy egy táblás határkijelölő), melyek hozzájárulnak a szubjektív biztonságérzet megerősödéséhez, a térmegjelöléshez. Az emlékhelyek, múzeumok, temetők a történelmi tudat megjelenítői, a magyar kulturális összetartozás átélését segítik elő, melyekben a határon túli magyar területek igencsak gazdagok, gondoljunk csak például a házsongárdi temetőre, az erdélyi székelykapukra vagy a kassai dómra. Ezek mellett azonban olyan jelek, formák határozzák meg mindennapjaikat, melyek szintén a térkijelölés, a szubjektív biztonságérzet fontos támpillérei, amitől sajátjuknak érzik a területet, például faragások, határkövek. A helyi ismereteket bővítik azok a motívumok is, melyek kizárólagosan egy kisközösségre jellemzők: a dallamok, öltözködési szokások, hímzések. Mindezek az elemek személyesek, olyan szimbolikus értékkel bírnak, ami belső tartalommal tölti meg az együvé tartozást.

¹⁷ Kisebbségkutatás: Szarka László – Kisebbségi léthelyzetek térben és időben c. tanulmánya alapján. 234–237.

Ugyanakkor nem mondhatjuk, hogy van önálló erdélyi, felvidéki stb. magyar kultúra: századok alatt a történelmi hányattatásban minden területen kialakultak sajátos (Erdélyben például ún. *transzilván*) vonásai, ezek azonban soha nem tették önállóvá, egészen mássá a lokális változatokat az összmagyar kultúrán belül. Így például a *transzilvanizmus* (az erdélyi magyar kultúra önállóságát hirdető irányzat) „a provincia sajátosságainak túlhangsúlyozása”¹⁸. A magyar kultúra egységét valló nézetek alátámasztását az a tény is jelenti, hogy a határon túli magyar írók műveit – bár nem Magyarországon születtek – a magyar irodalom részének tekintjük.

A. Gergely András¹⁹ a határon túli magyarság tekintetében kiemeli az identitás kontinuitásának fontosságát – ami kevésbé tűnik jelentősnek és egyértelműnek számunkra, akik mindennap magyar környezetben élünk, s természetesnek vesszük a magyar kultúra, a magyar tradíciók közelségét, és magyarságunkat nem kell bizonygatnunk, a határok térben, történelmünk időben, hagyományaink, nyelvünk, nemzeti nagyjaink mentálisan összefognak, és ezt folyamatosan tapasztaljuk, érezzük. Az identitás folytonosságának tudata viszont alapvető az elszakadt magyarságnak, hiszen ez a kulturális nemzet alapvető pillére.

Kisebbségi létben élő közösségeknél általánosan megfigyelhető a vallás intenzitásának erősödése (az elszakadt magyarság átlagosan kevesebb, mint 5%-a nincs megkeresztelve),²⁰ a felekezetek izmosodása, melyek a közösség integritását segítik elő. Ápolják a klasszikus értékeket, szorosabbra fűzik az emberi kapcsolatrendszereket, valamint a társas élet színtereiként is szolgálnak. A határon túli magyarok körében is ez tapasztalható: nemcsak a magyarországiaknál mutatkoznak vallásosabbnak, de területi koncentrációk szerint is vannak bizonyos különbségek, ugyanis szórványhelyzetben a vallásos emberek aránya és a vallásosság mértéke is jelentősen növekedett (például a vajdasági magyarság 94%-a vallásos).²¹ A hívők körében jellemzőbb az optimis-

¹⁸ Fejér Gyula: Mi magyarul vagyunk emberek – Beszélgetés Sütő András erdélyi íróval. 145.

¹⁹ Kisebbségkutatás: A. Gergely András – A totális társadalmi tények mint térhasználati és identitásmódok c. tanulmánya. 247.

²⁰ Gereben Ferenc: Identitás, kultúra, kisebbség. 128.

²¹ Kisebbségkutatás: Gereben Ferenc – A vajdasági magyarok nemzeti és nyelvi identitása. 452.

ta látásmód, az értékek igenlése és ápolása, a markánsabb önkép és a magyar hagyományok megőrzésének szándéka, míg a nem vallásosoknál jelentősebb mértéket öltött a negatív értékítélet.²² Feltűnő, hogy a vallásosság mértéke a környező országok magyarságához viszonyítva Magyarországon a legalacsonyabb, az emberek a többi régióhoz képest itt a legkevésbé optimisták. Az egyházak sokszor feladatuknak tekintik a közösség és a társas élet megszervezését, ünnepségek lebonyolítását és a növekvő szereppel rendelkező határon túli egyházi iskolák működtetését.

A magyar identitás megőrzésének egyik legjobban hangsúlyozott formája, az öntudat egyik legerőteljesebb eleme nemzeti ünnepeink szimbolikájában rejlik. Az ünnep a történelem eseményeit idézi, a magyar hagyományokra támaszkodik, miközben az ünneplés módjával a tradicionális magyar jelek, szimbólumok kerülnek előtérbe. Összefogja a közösséget, erősíti az identitást, a kulturális kontinuitás tudatát.

Kérdőíveink alapján igazolható, hogy míg március 15-e és augusztus 20-a nagyszabású megemlékezéssel jár, addig október 23-át kevésbé tartják fontosnak megünnepelni. Mikor a megemlékezés módjáról érdeklődtünk, többen vallották, hogy kokárdát tűznek, ellátogatnak az emlékhelyekhez, nagyobb városokba, nemritkán Magyarországra utaznak, ünnepi tévéműsort néznek, esetleg családon belül is elbeszélgetnek. Sok esetben nemcsak a magyar nemzeti ünnepek értéke, de a helyi, a településekhez köthető megemlékezések (búcsúk, vásárok), illetve a nemzetközi emléknapok (halottak napja, húsvét) jelentősége is megnő, kohéziós szerepe meghatározóvá válik. Különösen a falvakban, illetve kistelepüléseken fektetnek nagy hangsúlyt a magyar tradíciók, népszokások ápolására, a hagyományörzésre.

A nemzeti ünnepekkel összhangban a magyar történelmi tudatnak is jelentős szerepe van a kultúrnemzet képének, összetartozásának tudatosításában, annál is inkább, mivel az elszakított magyar területeken jelentős történelmi események játszódtak le, s a határon túli kisebbség szülőföldjéhez jeles dátumokat kapcsolhat. A pozitív történelmi események közé leggyakrabban 1848-at, 1956-ot, 1989-et, a honfoglalást és az államalapítást sorolták, a kiemelkedő személyiségek közül a leg-

²² Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség*. 132.

többen Széchenyi Istvánt, Kossuth Lajost, Mátyás királyt, Szent Istvánt és Petőfi Sándort említették. Az azonos válaszok mellett régióként a helyi események, meghatározó történelmi alakok is dominánsak, például Kárpátalján a kuruc múlt, Erdélyben Hunyadi Mátyás. A negatív történelmi személyiségek sora híven tükrözi az agresszióval való szembenállást, a diktatúrák és az elnyomás elutasítását.

A legtöbb kisebbségi közösség Trianont állítja az élre, ezt követik a XX. század nagy háborúi, majd a regionális sebek: Szlovákiában a kassai kormányprogram, Kárpátalján a szovjet uralom, a Vajdaságban pedig az 1944-es bácskai vérengzés. Trianon mellett a másik összmagyar gyászszimbólum Mohács. A negatív történelmi személyek névsorában Hitler és Sztálin után az egyes országok fasiszta és kommunista vezetői vonulnak fel.²³

A történelmi események majdnem azonos megítélése a magyar nemzeti kisebbség körében a rokonszenv és az ellenszenv határátlépését mutatja, a közösségek egymás iránt érzett szolidaritását igazolja. A felmérésből kitűnik, hogy Közép-Európa magyar nemzetiségű polgárai a legfőbb pozitív és negatív tájékozódási pontjaikat, illetve a történelemtől alkotott képüket illetően feltűnően sok hasonló vonást mutatnak, így valóban léteznek olyan közös jellemzők, melyek a térség magyar etnikumában egyetemlegesen jelen vannak.

A határon túli magyar elit és szerepe

Ugyanakkor a határon túli magyar társadalmak vizsgálatából nem hagyhatjuk ki az elit szerepét és pozíciójának változását.

A felsőbb társadalmi rétegek az elszakadt magyar közösségek életében hagyományosan az érdekvéonyesítés és a kultúra ápolásának funkcióit vállalják magukra a kisebbségi magyarság vezetőiként.

Az utóbbi évtizedekben azonban megfigyelhető a határon túli társadalmak kétpólusúvá válása. A felsőoktatásban diplomát szerzett értelmiségi réteg az individuális boldogulás lehetőségeit keresve földrajzilag eltávolodik a kibocsátó magyar közösségtől, kényszerből és észrevétlenül elindul az asszimiláció útján. Egyéni fejlődésének felté-

²³ Gereben Ferenc: Identitás, kultúra, kisebbség. 160–164.

telei a magyar kisebbség érdekeitől eltérő cél kitűzésére készítetik, és így válik az elit és az alacsonyabban képzett rétegek távolsága teljessé.

A határon túli elit másik egyedülálló vonása, hogy aránya a magyar közösségen belül elmarad mind a magyarországi, mind a befogadó ország átlagától, így például a Fórum Társadalomtudományi Intézet és a Márton Áron Szakkollégium által végzett felmérés alapján a felsőfokú végzettséggel rendelkező szlovákiai magyarok és a szlovák diplomások aránya saját nemzetbelijeik körében több mint 3% különbséget mutat.²⁴ Ugyanezen felmérés szerint az értelmiségiek kb. 50%-a kötelességének tekintette képességeinek megfelelően gazdagítani a közösségi életet, 29,5%-a gondolta úgy, hogy az értelmiség köteles példaképpül szolgálni környezete számára, további 18%-a a vezető szerep betöltését is a feladatok közé sorolta.

A fenti példa jól szemlélteti a kisebbségi elit általános értékrendjét, amelyben a közösségi dimenzió lényegesen nagyobb szerepet játszik, mint egy többségi nemzethez tartozó átlagértelmiséginél, aki a közösségorientáltságtól az individualizmusig terjedő tengely mentén fogalmazza meg hitvallását.

Az általunk elvégzett kutatás felsőfokú végzettséggel rendelkező válaszadóinál szintén megfigyelhetjük a közösség és a környezet iránti elkötelezettséget, hiszen a „Gondolt-e már a Magyarországra való áttelepülésre?” kérdésre adott válaszaik – egy híján (26 főből 25, azaz 96% válaszolt a következőhöz hasonló módon) – nemlegesek (az átlag 49,5%-kal szemben), indokként a szülőföldre való kötődés mellett a harc folytatásának és az elfogadható jogi és kulturális feltételek biztosításának szükségességét jelölve meg.

A magyar identitás megőrzését befolyásoló tényezők

A magyar identitás megőrzésének lehetőségeit az elszakadt magyarok közösségei és a befogadó országok közötti viszonyon kívül több is befolyásolja.

²⁴ Kisebbségkutatás: Lampl Zsuzsanna – Szociológiai helyzetkép a szlovákiai magyar nemzetiség identitásáról. 444.

Az anyaország megítélésének hatása a határon túli identitástudatra

Mint ahogyan az alábbi példából is kiderül, a kisebbségi közösségek és az anyaország közötti határ – egy más államhoz való tartozás mellett – gyakran döntő szerepet játszott az identitás megőrzésének módjában és fokában.

A burgenlandi magyarság a trianoni elszakítás után egyszer sem került vissza, ideiglenesen sem, Magyarországhoz. Míg a Vajdaságban a II. világháború idején magyar tannyelvű középiskolák létesültek, addig Ausztriában erre nem került sor. A kegyelemdőfést, a végső elzártságot a vasfüggöny jelentette, így a tényleges, fizikai kapcsolatok megszűnése már önmagában nehezítette a magyar kultúra életben tartását. Ehhez hozzájárult, hogy a vasfüggöny és a magyarországi kommunista rezsim közelsége miatt az ausztriai magyarokat is a „kommunistasággal” gyanúsítottak. Ezért maguk a magyar nemzetiségűek is jobbnak látták magyarságukat letagadni, gyermekeiket magyar nyelvre és kultúrára nem oktatni. Ugyan a vasfüggöny mára már megszűnt, Magyarország és a magyarság felvállalása mégsem lett vonzóbb az ausztriai magyarok számára: ma (is), gazdasága és civilizáltságának magasabb foka miatt a magyar kisebbség számára Ausztria nagyobb vonzerővel rendelkezik, mint az alacsonyabb életszínvonalat felmutató anyaország.²⁵

Ugyanakkor az 1989 előtti közel negyven évben nemcsak Ausztriában, hanem Jugoszláviában és Szlovákiában is jobban éltek a magyarok, mint Magyarországon, elszakadt honfitársaink mégis jobban kötődnek és ragaszkodnak identitásukhoz a burgenlandiaknál. A különbség egyrészt az elmúlt évtizedben a gazdasági és életszínvonalbeli eltérések kiegyenlítődésével, majd megfordulásával (és a délszláv háború etnikai konfliktusaival is), másrészt a burgenlandi magyar nyelvű oktatás szinte teljes hiányával magyarázható. Hiszen az anyanyelvi tanítás elmaradásával a fiatalok kevésbé fogékonyak a magyar hagyományokra, a magyar irodalom és történelem ismeretének hiánya folytán nem alakul ki kötődés az anyanemzet kultúrájához.

²⁵ Schlett István: Kisebbségnézőben – Beszélgetés dr. Galambos Ferencsel. 97–100.

A Vajdaság és a Felvidék számára tehát Magyarország – gazdaságilag és életszínvonal tekintetében „lenézten” – kulturálisan mindig is nagy vonzerőt jelentett, a nyelv, a kultúra továbbélését látják benne, kulturális és történelmi közösséget éreznek vele (például a közös szocialista múlt miatt is).

A magyarság egy részének a határok túloldalára való kerülése máshol is befolyásolta az identitás felvállalását. Kárpátalján a II. világháború befejezése után a magyarság felvállalása egyenes utat jelentett a Gulágra, hiszen az elszakadt, majd egy kis időre Magyarországhoz újra visszakerült terület magyar anyanyelvű lakosságát az anyaországgal, az anyaország háborús állásfoglalásával azonosították. Életük mentése érdekében sokan nem vallották be magyarságukat, így gyermekeik – magát nem magyarnak vallott szüleik miatt – sem teheték ezt.

Identitás és társadalmi mobilitás

Az identitás megőrzésének és ápolásának fokára továbbá – a szakirodalom szerint is – hatással van a társadalmi, vertikális irányú mobilitással összekapcsolódó horizontális, földrajzi mobilitás.

A hátrányos anyagi helyzetből a legjobb kitörési lehetőséget még mindig a felsőoktatás és egy szakma megszerzése jelenti, szemben a földműveléssel és a kétkézi munkával. A befogadó állam átlagánál általánosan kisebb arányú felsőfokú végzettségűeket felmutató határon túli magyar társadalmaknak legtöbbször nincs lehetőségük az anyanyelvű felsőoktatásra, így a fiatalok diplomájukat az ország hivatalos nyelvén szerzik. A Romániában végzetek nagy százalékát szülőhelyüktől távoli munkahelyekre irányították,²⁶ ahol a közösség megtartó ereje nélkül nehezebbé válik az anyanyelvű kultúra ápolása, ráadásul a diplomásokat kibocsátó magyar közösség is tovább aprózódik, fogyatkozik. Ausztriában a nyugati tartományok a burgenlandinál nagyobb fokú ipari fejlettségük miatt felszívják a magyar képzett munkaerőt, így a felsőfokú végzettség megszerzése általában egyet jelent a magyar közösségből való kiszakadással.²⁷

²⁶ A romániai magyarság története. 60.

²⁷ Schlett István: Kisebbségnevezőben – Beszélgetés dr. Galambos Ferencsel. 99–100.

Aki viszont magyarul szeretne diplomát szerezni, kénytelen magyarországi felsőoktatási intézménybe jelentkezni, ami tartós, többéves magyarországi tartózkodást jelent. A képzettség megszerzése után az első munkahelyen való elhelyezkedéssel csökkennek annak esélyei, hogy a fiatal visszatérjen szülőföldjére, hiszen Magyarországon általában jobb az elhelyezkedési lehetőségek, ráadásul magyarságuk miatt sem kerülhetnek hátrányos helyzetbe, mint esetleg szülőföldjükön.

A régebben diplomát szerettek körében is magas azoknak az aránya, akik a jobb lehetőségek reményében a Magyarországra való áttelepülés mellett döntenek. Az elit kiáramlása jelentős probléma a határon túli magyarságnál, hiszen a közösségek élén megfogyatkoznak a vezetők, gyengül az érdekképviselet. A határon túli értelmiség magyarországi szívélyes fogadtatása így egyre nehezebb helyzetbe hozza a lakhelyükön maradt, gyakran alacsonyabb fokú végzettséggel rendelkező vagy nehezebb helyzetben lévő, pártfogásra, vezetésre szoruló magyarságot. Így például Kárpátaljáról számos orvos és tanár érkezik hazánkba.²⁸

A diszkrimináció hatása az önazonosságtudat megőrzésére

A magyarságtudat megőrzése és az érdekérvényesítés egyetlen határon túli magyar csoport számára sem egyszerű, ám ennek területenként különböző okait találtuk. Röviden összefoglalva: a sok üldöztetés és a diszkrimináció, de a viszonylagos tolerancia is ebbe az irányba hat.

A romániai, szlovákiai és vajdasági magyarság küzdelmei az autonómiáért, az anyanyelvi oktatás lehetőségéért, kultúrájának és hagyományainak szabad ápolásáért és a befogadó állam asszimilációs törekvései ellen a közösségi összefogást, az együvé tartozás érzését erősítették, hiszen a közös sors mindig is integráló erővel hat az emberi közösségekre.

Ezzel szemben az ausztriai és ukrajnai magyarság viszonylagos nemzeti háborítatlansága okán a magyar kultúra identitásjelző szerepe és funkciói relatíve háttérbe szorultak, és a magyarok figyelme a mindennapi megélhetési gondok felé fordult. Így Ukrajnában a kárpátaljai autonómia megvalósulása (a vajdasági autonómiától eltérő módon), a

²⁸ Fejér Gyula: Mi magyarul vagyunk emberek. 13-14.

magyar nyelvű oktatás lehetősége már felsőfokon is, és a viszonylag zökkenőmentes parlamenti érdekérvényesítés (szintén eltérően a romániai, szerbiai és szlovákiai magyarság helyzetétől) a magyar lakosság zömének szemében a biztonságot és a kevesebb erőfeszítés szükségességét jelentette. Ausztriában pedig „egy kis üldözés jót tett volna, fölrázná a kisebbséget”.²⁹ Itt a magyar identitástudat már szinte elveszett, inkább *magyarul beszélő osztrákoknak* vagy *„idevalósinak”*, *„örinek”* tartják magukat.

Az identitástudat az egyes régiókban élő magyarság körében meglepő módon nem ott a legerőteljesebb, ahol a magyarság abszolút kisebbségben (30% alatt), szinte szórványhelyzetben él. Tapasztalatok szerint a 30–70%-os közties állapotban élő magyarok hajlamosabbak az asszimilációra, mint a 30% alatti abszolút kisebbségben élők, akik a nehézségek ellenére küzdelem árán is felvállalják és ápolják kultúrájukat, illetve összefognak, és kitartóan ragaszkodnak hozzá. A nyomás ellenére a feladatokra koncentrálnak és – a más, általánosan is megfigyelhető kisebbségi csoportok mintájára – önazonosságukat megerősítik, és támogatják egymást. A dominánsan többségi magyar tömbök-nél pedig a többségi tudat segít a magyar kultúra áthagyományozásában.³⁰

Felmerül a kérdés: ilyen nagy nyomás mellett kisebbségi létben, gyakran jogfosztottan vagy hátráltatva, a bizonytalanság érzésével küszködve nem sérül-e az emberek önbecsülése, nem hanyatlik-e önbizalmuk, valamint a jövőt tekintve tudnak-e még bizakodni, derűsen, optimistán szemlélni a lehetőségeket, nem hajlamosak-e arra, hogy pesszimizmusba süllyedjenek? A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a gyakran fokozottan nehezített helyzetben lévő határon túli magyarság a nehéz életkörülmények ellenére optimistábban áll hozzá jövőbeni lehetőségeihez, mint a magyarországi magyarok. Az anyaország lakói körében pedig elharapózott a borúlátás, a sivár kilátástalanság. Úgy tűnik, hogy a kisközösségek összefogása, belső személyes kapcsolatrendszere biztosítja a túléléshez szükséges derűt, a mindennapjaikat értékessé tevő bizakodást. Több évtized alatt gondolkodásmódjukba beivódott a kitar-

²⁹ Schlett István: *Kisebbségnézőben – Beszélgetés dr. Galambos Ferencsel.* 99.

³⁰ Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség.* 80–81.

tás, a küzdés tudata, mellyel meg tudják őrizni magukat, személyes kapcsolataikat, az életbe vetett hitüket. A magyarországi magyaroknak – miután korlátlan lehetőségekkel rendelkeznek a hagyományok ápolására és a tradíciók megőrzésére – nem kell komoly erőfeszítéseket tenniük sem identitásuk megőrzésére, sem magyar mivoltuk tudatosítására. Ez azonban könnyen elvezet egyfajta elkényelmesedéshez, a magyar folklór elhanyagolásához. Míg Magyarország egyre inkább a Nyugat felé fordul, prosperáló gazdaságával az Európai Unióba igyekszik, egyre több hangsúlyt kell fektetni értékei megőrzésére is; ezt többen propagálják is, a hétköznapi ember viszont hajlamos erről megfeledkezni.

Társadalmi rétegződés és nemzeti identitás

Az önazonosságtudat megélése a társadalmi rétegek körében eltérő intenzitással jelentkezik. Megfigyelhető, hogy az alacsonyabban kvalifikált inaktívak, valamint a fiatalabbak kevesebb hangsúlyt fektetnek a tradíciók ápolására, a magyar kultúra megismerésére, míg az értelmiségiek és szellemi foglalkozásúak, középkorúak és az aktív rétegek fogékonyabbak a történelmi hagyományok és az irodalmi értékek koncentrálására.

Kutatásunk elemzése során megfigyeltük, hogy a diplomával rendelkező válaszadók az átlagosnál (25%) többször, vagy gyakran egyedülálló módon adtak meg Magyarországhoz, az összmagyar kultúrához kapcsolódó és érzelmi töltést hordozó fogalmakat a *Mi jut eszébe arról a szóról, hogy „haza”?* kérdésnél. Így a magyar Himnuszt vagy Szózatot, Magyarországot és a hazaszeretet említők szinte kivétel nélkül felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. Az átlagosnál ugyancsak többször vallották hazájuknak Magyarországot vagy valamely régiót (Erdély, Dél-Szlovákia, Kárpát-medence). A válaszadók túlnyomó többsége (81%) a kérdésnél szülőföldjére asszociált.

A kérdésre adott válaszokból:

„Hazádnak rendületlenül légy híve...” (Ebedi tanárnő leveléből.)

„Nekem a magyar Himnuszra dobban meg a szívem – azt hiszem, ezzel mindent elmondtam.” (A fent idézett muzslai tanárnő kérdőívéből.)

Érdekes párhuzam fedezhető fel a nemzeti identitás megőrzése és a jövőkép megítélését illetően a társadalmi rétegek körében. Ugyanúgy, mint ahogyan a magyar önazonosság megőrzésében is, a magasan kva-

lifikált, szellemi foglalkozásúak, az értelmiségiek pozitívabb jövőképpel rendelkeznek, míg a kevésbé kvalifikált, fizikai dolgozók, valamint az inaktívak hajlamosabbak a perspektíva nélküli jövőmegítélésre.

Sőt, a magyarság területi megoszlása is erősen befolyásolja a nemzeti önkép alakulását: míg a tömbökbe tömörülő, messze többségi magyarság egymást erősítve, a szórványhelyzetben élők a belső ellenállás, az elszánt szembeszegülés erejével optimizmusra hajlott. Viszont a közbülső kategóriák könnyebben álltak a bizonytalanság felerősödésével járó csüggedés, a hitehagyott életérzés mellé, így a nemzeti identitás mérsékelt ápolását gyakorolják. Azok a rétegek, csoportok pedig, akik aktívan felvállalják identitásukat, és annak megőrzéséért jelentős lépéseket tesznek, pozitívan ítélik meg lehetőségeiket, jövőjüket, és ebből következően nyitottabbak az ismeretekre, és ezáltal toleránsabbak. Közösségi léthelyzetben, biztos pontokkal életükben, a kultúra és identitás olyan belső értéktartalmat ad, ami magabiztossággal, nyitottsággal jár, és ismeretek megszerzésére ösztönöz.

A magyar azonosságtudat elutasítása ugyanakkor nem teremt kedvezőbb léthelyzetet, sőt, egyfajta kilátástalanságot, passzivitást eredményez. Hozzájárul a létbizonytalanság érzésének felerősödéséhez, ami intoleranciához, negatív látásmódhoz, a szellemi értékekre kevésbé nyitott, bezárkózó, öntörvényesítő magatartásformához vezet, ahol egyre nagyobb problémát jelent a másik elfogadása, az őszinte kapcsolatok kiépítése és megélése.³¹

A kérdőívről

A kérdésekre adott válaszok olvasása során egy közvetlenebb képet kaphattunk a határon túli magyarságról. A kérdőívek végére írt megjegyzések és jókívánások, illetve az azóta érkezett néhány levél sokkal életközeli és személyesebb élménnyé tették a dolgozatírást, mint ha csupán a szakirodalomból készültünk volna fel.

A felmérés számos példával szolgált az elszakadt magyarság Magyarországhoz való kötődésére: a válaszadók körülbelül 90%-a legalább évente egy-két alkalommal eljön, a határ közvetlen szomszédságában lakók pedig akár minden hétvégén.

³¹ Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség* c. könyve alapján. 120–130.

A magyar kultúra ápolására főleg a magyar nyelvű színház (Szlovákiában a Magyar Területi Színház) és olvasás révén van lehetőség: az előbbi a válaszadók 63%-a jelölte meg, az utóbbi tevékenységhez valamilyen módon kapcsolódó fogalmat szinte mindenki megjelölt.

Az asszimilációval szembeni ellenállást a magyar nyelv privát szférában való használata biztosítja: a megkérdezettek mindannyian anyanyelvükön beszélnek otthonukban.

A magyar nyelv hivatalos helyeken való használatát illetően várokozásaink borulátóbbaknak bizonyultak a ténylegesnél, hiszen a válaszadók csupán negyede kénytelen mindenféleképpen a többségi nemzet nyelvét használni hivatalos ügyeinek intézése során.

A hátrányos megkülönböztetést érintő kérdéseinkre adott válaszok – sajnos – igazolták előzetes feltevéseinket: a határon túli magyarság többsége rendelkezik ilyen tapasztalatokkal, az Erdélyből érkezett kérdőívek valamivel nagyobb arányú diszkriminációról számolnak be (a válaszadók 62%-a), mint a felvidéki felmérés (46%).

Az igazán váratlan eredményt azonban az erdélyi magyarság magyarországi tapasztalatai jelentették – 53%-ának volt már része negatív élményben Magyarországon.

Az identitásra irányuló kérdésekre érkezett válaszok tükrözik a határon túli magyarság ragaszkodását szülőföldjéhez, ezzel együtt érezhető a szimpátia Magyarország iránt is. A megkérdezettek 90%-ában kelt negatív érzéseket a „határ” szó.

Végszó

A határon túli magyarság bizonytalanságát, önmeghatározási nehézségeit a Magyarországról alkotott ellentmondásos kép javulása, egyértelműbben pozitívabbá válása enyhíthetné. Ennek érdekében Magyarország erős európai pozíciója, belső szilárdsága, gazdasági prosperitása, még inkább demokratizálódó politikai rendszere és javuló külkapcsolatai kívánatosak. Ezek a tényezők az elszakadt magyarság tudatában, önértékelésében gyökeres változásokat eredményezhetnének, az asszimilációnak való nagyobb ellenálláshoz és a magyar régiók fejlődéséhez, fejlesztéséhez vezetnének.

Az anyaország ezzel tudná a legjobban segíteni más államok területén élő honfitársait.

Érte-e hátrányos megkülönböztetés külföldi állampolgársága miatt Magyarországon? (Mikor? Kinek a részéről? Milyen módon?)

Érte-e hátrányos megkülönböztetés tanulmányai, illetve pályaválasztása során?

Kiváltotta a magyarigazolványt és látta-e ennek előnyét?

Mit vár az EU-csatlakozástól: javulnak vagy romlanak a kisebbségben élő magyarok lehetőségei

- a továbbtanulás,
- a munkahelyi elhelyezkedés,
- a magyar kultúra megőrzése szempontjából?

Mi jut eszébe arról a szóról, hogy „haza”?

Van valamilyen egyéb hozzáfűznivalója, véleménye, amelyet szívesen megosztana velünk?

Segítségét előre is köszönöm:
Vojcek Eszter

Irodalomjegyzék

- Fejér Gyula: Mi magyarul vagyunk emberek; Hírnök Kiadó, 1989
A romániai magyarság története; Magyarságkutató Intézet, 1990
Schlett István: Kisebbségnézőben; Kossuth Könyvkiadó, 1993
Csáky Pál: Magyarként Szlovákiában; Szlovákiai magyar füzetek, Pannónia Könyvkiadó, 1994
Gereben Ferenc: Identitás, kultúra, kisebbség; 1999
Globalizáció és nemzetépítés; Teleki László Alapítvány, 1999
A határon túli magyarság helyzete; Auktor Könyvkiadó, 2000
A Kárpát-medencei kisebbségi kérdés a harmadik évezred küszöbén; Salgótarján, 2001
Kárpát-medencei önismeret; Kisebbségkutatás Könyvek, Lucidus Kiadó, 2001
A kisebbségek helyzete Közép-Kelet-Európában és Magyarországon, 2002
Kisebbségkutatás: Bárdi Nándor – Törésvonalak a határon túli magyarság politikájában 1989–1998 című tanulmánya alapján. 2002/6, 294–319.